Vol 5 Issue 7 Aug 2015

ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.org

Indian Streams Research Journal
ISSN 2230-7850

Impact Factor : 3.1560(UIF)
Volume - 5 | Issue - 7 | Aug - 2015

महात्मा गांधीच्या सत्याग्रहाची लोकशाहीतील भूमिका
(The Role of Mahatma Gandhi's Satyagraha in Democracy)

रमाकांत तिडके
सहाय्यक प्राध्यापक व विभागप्रमुख, राज्यशास्त्र विभाग, प्रतिष्ठान महाविद्यालय, पैठण, जि. औरंगाबाद .

सारांश :
म. गांधीजींनी राष्ट्रीय स्वातंत्र्याच्या आंदोलनात सत्य आणि अहिंसा यांना व्यावहारिकरूप देण्यासाठी 'सत्याग्रह' कार्यपद्धती एक साधन म्हणून स्वीकारली होती. या कार्यपद्धतीचे नाव आणि मुलभूत सिद्धांतांचा विकास दक्षिण आफ्रिका येथेच झालेला दिसतो. तेथील गोरे सरकार भारतीयांसाठी अन्यायी कायदा पास करत असताना तेथे वास्तव्यास असलेल्या भारतीयांनी गांधीजींच्या नेतृत्वाखाली या अन्यायाचा अहिंसात्मक प्रतिकार करण्याचा निश्चय केला. त्यावेळी या आंदोलनाला 'निष्क्रिय प्रतिकार' (Passive Resistance) असे नाव दिले गेले. परंतु गांधीजींना दोन कारणांमुळे हा शब्दप्रयोग पसंत नव्हता.

प्रस्तावना :–
पहिले म्हणजे तो इंग्रजी शब्द असल्यामुळे भारतीयांना त्याचा पुर्ण बोध होत नव्हता. दुसरे म्हणजे यात गांधीजींच्या विचारांचा पूर्ण समावेश होत नव्हता. पुढे श्री मदनलाल गांधी यांनी 'सदाग्रह' शब्द सुचविला होता. परंतु गांधीजी या शब्दालाही पूर्णपणे संतुष्ट नव्हते. पूर्ण अर्थाने अभिव्यक्त होण्यासाठी त्यांनी यात संशोधन करून त्याला 'सत्याग्रह' हे नाव दिले.

लोकशाहीमध्ये सत्याग्रहाचे अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. सत्याग्रहाच्या विविध साधनांपैकी काही साधनांचा प्रयोग लोकशाहीमध्ये होत असतो. महात्मा गांधींनी सांगितलेल्या व अंगिकारलल्या सत्याग्रहाच्या तत्त्वांचा, सिद्धांतांचा व साधनांचा प्रयोग सशक्त व प्रगल्भ लोकशाहीसाठी कसा हितावह ठरेल? यांची भारतीय लोकशाहीतील भूमिका काय आहे? या प्रश्नांचा अभ्यास करण्यासाठी या सत्याग्रहाला सर्वार्थाने समजून घेणे आवश्यक आहे.

सत्याग्रहाचा अर्थ आणि स्वरूप The Meaning and nature of Satyagraha :

शाब्दिक अर्थाने सत्याग्रहाचा आशय आहे सत्यासाठी आग्रह करणे. याचा आधार म्हणजे सत्याची अर्थात सत्यापासून निर्माण होणाऱ्या प्रेम व अहिंसेची शक्ती होय. ही शक्ती शारीरिक अथवा शस्त्राच्या भौतिक शक्तीहून सदैव भिन्न आहे. ही आत्म्याची शक्ती मानली जाते. सत्याग्रहाचे संचालन आत्मिक शक्तीच्या आधारावर केले जाते.

सत्याग्रहाचे वैशिष्ट्य हे आहे की याचा शोध घेण्याकरिता माणसाला बाहेर जावे लागत नाही. तो स्वतःच त्याच्यासमोर येउन उभा राहतो. ज्यात कोणत्याही गोष्टी गुप्त ठेवण्यासारखा नसतात. चालाखी वा असत्य यासारख्या गोष्टींनाही ज्यात स्थान नसते. अशा धर्मयुद्धाचा शोध घ्यावा लागत नाही. तो आपोआपच प्रकट होतो आणि धर्मनिष्ठ व्यक्तिची त्याकरिता नेहमीच तयारी असते. सत्याग्रह आणि अहिंसा यांच्या मदतीने तुम्ही सर्व जगाला तुमच्या चरणाशी आणू शकता. थोडक्यात सत्याग्रह आणखी काही नसून वैयक्तिक, राजकीय आणि राष्ट्रीय जीवनात सत्य आणि सौजन्य यांची स्थापना करणेच आहे. स्वतःला पूर्णपणे पुसून टाकणे, अधिकाधिक विनम्रता, असीम धैर्य आणि जळजळीत आस्था म्हणजे सत्याग्रह होय. सत्याग्रह सत्याचा अविरत शोध आहे आणि सत्यार्पंत पोहचण्याचा दृढ संकल्प आहे. सत्यमेव जयते हा सत्याग्रहाच्या संपूर्ण तत्त्वज्ञानाचा मुलभूत सिद्धांत आहे.

सत्याग्रहाचा तात्विक आधार Metaphysical Base of Satyagraha :

सत्याग्रह म्हणजे सत्यासाठी आग्रह करून अत्याचारींचा प्रतिकार करणे, त्यांच्यासमोर मान न झुकवणे व त्यांचे म्हणणे न मानने होय. अत्याचारी आणि अन्यायी व्यक्तीला तेव्हाच यश मिळते जेव्हा लोक भयभित होत त्यांच्यासमोर गुडघे टेकतात. परंतु जर लोकांनी दृढनिश्चय करून ठरविले की, तुम्ही काही जरी केले तरी आम्ही तुमच्या आज्ञेचे पालन करणार नाही तर अत्याचारी शासक त्यांना ठार मारू शकतो परंतु त्यांच्याकडून आज्ञेचे पालन करवून घेवू शकत नाही. अशा परिस्थितीत शासक जनतेचे दमन करण्यास निरर्थक समजून

आपली जिद्द सोडून देईल. याशिवाय सत्याग्रहीद्वारे सहन केल्या जाणाऱ्या यातनांचा व कष्टांचासुद्धा अत्याचाराच्या हृदयावर प्रभाव पडतो. सत्याग्रहीद्वारे प्रसन्नपूर्वक कष्ट झेलल्याने अन्यायी व्यक्तीच्या मनात माणूसपणाची भावना जागृत होते. याचा परिणाम म्हणून शेवटी अशी स्थिती येते की, अन्यायी व्यक्तींचे डोळे उघडून त्याला त्याच्या कृतीवर पश्चाताप होउ लागतो. यावेळी तो सत्याग्रहीसोबत समझोता करून सत्यागहाचा विजय होतो.

गांधीजींच्या मते, हा आत्मिक शक्तीचा शारीरिक किंवा पाशविक शक्तीसोबतचा संघर्ष आहे. यात पाशविक शक्तीवर आत्मिक शक्तीचा विजय निश्चित होतो. या संघर्षात संख्येला महत्त्व नसून एक सुद्धा सद्‌गुणी आणि दृढनिश्चिी सत्याग्रही मोठ– मोठ्या साम्राज्याविरूद्ध टक्कर घेउ शकतो. स्वत; गांधीजींनी ब्रिटिश सरकारविरूद्ध स्वातंत्र्याचे आंदोलन चालवून हे सिद्ध केलेले आहे.

सत्याग्रहाचे नियम Rule of Satyagraha :

सत्याग्रह शस्त्राचा उपयोग फार सावधानतेने व बौद्धिक कौशल्य वापरून शांततापूर्वक रितीने करावा लागतो. अन्यायाचा प्रतिकार करणाऱ्या इतर साधनांचा प्रयोग अयशस्वी झाल्यानंतर सत्याग्रहासारख्या साधनाचा उपयोग केला पाहिजे. सत्याग्रह सुरू करण्यापूर्वी आपली किमान मागणी निश्चित करावी. खुप अत्याचार व दमन होत असले तरी ही मागणी पूर्ण होईपर्यंत आपले आंदोलन सुरू ठेवावे. यामध्ये अहिंसेचे पालन पूर्णपणे आवश्यक आहे. याचा उद्देश शत्रुला पराभूत करणे किंवा त्याला अपमानित करणे नसून त्याचे हृदय परिवर्तन करून त्यास आपल्या अनुकूल बनविणे हा आहे. हे कार्य सत्याग्रही स्वतःवर कष्ट झेलून करत असतो.

सत्याग्रहीच्या वैयक्तिक जीवनात गांधीजींनी प्रामुख्याने खालील नियमांवर जोर दिलेला दिसून येतो.

1.सत्याग्रहीने आपल्या मनात क्रोधाला स्थान देउ नये.
2.त्याने शत्रु पक्षाच्या रोषाला सहन करावे.
3.त्याने बदल्याच्या भावनेने शत्रुवर हात उचलू नये. शत्रुद्वारे रागाच्या भरात दिलेली आज्ञा, दण्ड किंवा इतर कोणत्याही भिती समोर झुकू नये.
4.सविनय आज्ञा भंग करत असताना शत्रु पकडत असेल तर स्वतः अटक करून घ्यावे. जेव्हा कोणी अधिकारी संपत्ती जब्त करत असेल तर त्यास प्रतिकार करू नये.
5.परंतु जर सत्याग्रही एखाद्या संपत्तीचा विश्वस्थ (ट्रस्टी) असेल तर त्याने जिवावर उदार होवून त्या संपत्तीचा कोणत्याही परिस्थितीत सरकारकडे देण्यास विरोध करावा.
6.सविनय कायद्याचा भंग करताना सत्याग्रहीने शत्रुचासुद्धा अपमान करू नये.
7.या संघर्षात जर एखादा व्यक्ती कोणा अधिकाऱ्याचा अपमान करत असेल अथवा त्याच्यावर हल्ला करत असेल तर सत्याग्रहीने स्वतःचे प्रमाण संकटात टाकून त्या अधिकाऱ्याचे संरक्षण करावे.

सत्याग्रहाची साधने (Means of Satyagraha) :

गांधीजींनी सामुहिक स्वरूपात मोठ्या प्रमाणावर सत्याग्रहासाठी प्रामुख्याने खालील साधनांचा प्रयोग करण्याचा उपदेश केलेला दिसून येतो.

1) असहकार : कोणत्याही देशाचे सरकार त्याच्या पोलीस अथवा सैनिक शक्तीवर नसून जनतेच्या सक्रीय सहकार्यावर अवलंबून असते. जर जनता हे सहकार्य किंवा समर्थन देत नसेल तर असे शासन पूर्णपणे निराधार होवून समाप्त होईल परंतु असहकारप्रसंगी सत्याग्रहीने पूर्णपणे अहिंसक राहणे आवश्यक असते. सर्वसाधारण लोकांमध्ये आपल्या प्रतिष्ठेची आणि शक्तीची भावना जागृत करण्याचा असहकार हा एक प्रयत्न आहे. जर तुम्ही अंतरात्म्याला ओळखले तर तुम्हाला पाशवी शक्तींना घाबरण्याचे कोणतेच कारण नाही. याचे ज्ञान जेव्हा लोकांना होईल, तेव्हाच हे शक्य होईल. नकळत आणि इच्छा नसताना वाईटपणात सहभागी व्हावे लागण्याच्या विरोधात करण्यात आलेला प्रतिकार म्हणजे असहकार होय. चांगूलपणाशी सहकार करणे हे जसे माणसाचे कर्तव्य आहे, तसेच वाईटपणाशी असहकार करणेसुद्धा माणसाचे कर्तव्य आहे. असहकार निष्क्रीय स्थिती नसून ती अतिशय सक्रीय स्थिती आहे. असहकार अहिंसक असणे आवश्यक आहे. त्यामुळे असहकार ना दंडात्मक आहे ना तो द्वेष, आकस अथवा घृणा या भावनांवर आधारित आहे.

2) सविनय अवज्ञा : सत्याग्रहाचे हे दुसरे महत्त्वाचे साधन आहे. गांधीजींनी 1930 मध्ये सविनय अवज्ञा आंदोलन चालवले होते. याद्वारे अन्यायी कायद्यांचा आज्ञांचा भंग आणि अवहेलना केली जाते. अवज्ञा सविनय तेव्हाच असू शकते जेव्हा ती अंतःकरणपूर्वक असते. तिच्यात आदरभाव, संयम असावा. तिच्यात उद्धटपणा येउ नये. ती सर्वमान्य सिद्धांतावर आधारित असावी. स्वैराचाराच्या दोषाचा तिला स्पर्श नसावा आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे तिच्यामागे घृणा वा द्वेषाची भावना नसावी.

सविनय आज्ञाभंग हे घटनात्मक आंदोलनाचे शुद्धतम रूप आहे. ते अहिंसेवर जर पूर्णपणे दृढ राहिले गेले तर अतिशय उग्र आज्ञाभंगामुळेसुद्धा हिंसा भडकणार नाही. त्यामुळे तिची निंदा करायची वेळेच येणार नाही. सविनय अवज्ञा नागरिकाचा जन्मसिद्ध अधिकार आहे. आपले माणूसपण गमावल्याशिवाय हा अधिकार सोडण्याचे साहस कोणीही करू शकत नाही. ते अपराधी स्वरूपाच्या आज्ञाभंगामुळे निर्माण होउ शकते. प्रत्येक राज्य अपराधपूर्वक अवज्ञेला बळजबरीने चिरडून टाकते आणि जर त्याने असे केले नाही तर ते स्वतः नष्ट होउन जाते.

3) उपवास : सत्याग्रहाच्या शस्त्रागारात उपवास हे एक शक्तीशाली शस्त्र आहे. गांधीजी याला सर्वात प्रभावी अस्त्र मानत होते. उपवास करण्याच्या शारीरिक क्षमतेनेच त्याची पात्रता ठरत नाही. उपवासाची प्रेरणा व्यक्तिच्या अंतःकरणाच्या आतून आली पाहिजे. विशुद्ध उपवासात

स्वार्थ, क्रोध, श्रद्धाहीनता अथवा उतावीळपणा यांना कोणतेही स्थान असू शकत नाही. त्यात असीम धैर्य, दृढ संकल्प, निष्ठा, पूर्ण शांतता अतिशय आवश्यक असते. परंतु या सर्व गुणांचा विकास ताबडतोब करणे माणसाला शक्य नसल्यामुळे ज्याने अहिंसेच्या नियमांचे पालन करण्याचे व्रत घेतले नसेल त्याने सत्याग्रही उपवास करू नये.

4) हिजरत किंवा देश त्याग : हे फार जुने साधन आहे. गांधीजींच्या मते जेव्हा एखाद्या देशाचा शासक अत्याचारी असेल व ते अत्याचार सहनशीलतेची मर्यादा ओलांडत असतील तर सत्याग्रहीने तो प्रदेश सोडून निघून जावे. गांधीजींनी 1928 च्या करबंदी आंदोलनात बारडोलीच्या शेतकऱ्यांना या साधनाचा उपयोग करण्याचा सल्ला दिला होता. तेथील शेतकरी बाजुच्या बडोदा राज्यात गेले होते.

5) धरणे आंदोलन : धरणे आंदोलन म्हणजे जोपर्यंत आपली मागणी पूर्ण केली जात नाही, तो पर्यंत एका ठिकाणी स्थिर बसून राहणे होय. गांधीजी शांततापूर्ण रीतीने धरणे देण्याच्या बाजूने होते.

6) संप : आधुनिक काळात हे साधनसुद्धा एक महत्त्वपूर्ण साधन बनलेले दिसते. संप म्हणजे एखाद्या अन्यायाचा विरोध करण्यासाठी सर्व व्यापार, धंदा, दुकाने, कार्यालये इत्यादींना बंद ठेवणे होय. याचा उद्देश जनता किंवा सरकारचे ध्यान एखाद्या अन्यायाकडे वेधने व त्याचा विरोध करणे आहे.

7) सामाजिक बहिष्कार : जेव्हा एखादी व्यक्ति समाजाद्वारे वाईट समजले जाणारे काम करू लागते तेव्हा त्याच्या जातीचे अथवा समुहाचे लोक त्याच्याशी सामाजिक संपर्क ठेवणे बंद करतात. दुसऱ्या शब्दात त्याचे हुक्क पाणी बंद करतात. मनुष्य हा सामाजिक प्राणी असल्यामुळे त्यांच्यावर या गोष्टीचा फार प्रभाव पडतो आणि तो समाज विरोधी कार्य करणे बंद करतो. गांधीजींनी या साधनाचा उपयोग अहिंसक मार्गाने करण्यावर फार जोर दिलेला आहे.

21 व्या शतकात गांधींच्या सत्याग्रहाची प्रासंगिकता : (**The Relevance of Gandhi's Satyagraha in 21st century**)

आज आपण दहशतवाद, अन्याय, अत्याचार, स्वैराचार यासारख्या प्रश्नांनी लीप्त अशा एका नाजूक व वादग्रस्त कालखंडातून जात आहोत. या समस्या भारतातच नाही तर सर्व जगभर पसरलेल्या दिसतात. तथाकथित प्रगत आणि जागतिक शक्ती असलेली राष्ट्रेसुद्धा यापासून वेगळी नाहीत. याला दोन मुलभूत गोष्टी कारणीभूत असल्याचे दिसते. एक म्हणजे विज्ञान आणि तंत्रज्ञानातील प्रचंड व अतिरिक्त प्रगतीमुळे मनुष्याचा सर्वनाश करून शकणाऱ्या शस्त्रास्त्राची निर्मिती झाली आणि ही शस्त्रास्त्रे विविध दहशतवादी गटांना विकली जावून काही देश त्यावर नफा कमवू लागली. दुसरी महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे देशा देशामध्ये असलेल्या मानवी संबंधाचा अभाव होय. आज लोक आर्थिक, राष्ट्रीय, प्रादेशिक, धार्मिक गटामध्ये विभागले गेले आहेत, विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाद्वारे सर्वांमध्ये एकता निर्माण केली जावू शकते. परंतु तसे होताना दिसत नाही. सध्याचे राजकारण सुद्धा देशात सामाजिक–आर्थिक पुनर्रचना निर्माण करण्यात अयशस्वी होत आहे. शासन आणि विविध संघटना अशा प्रवृत्ती विरूद्ध संघर्ष करताना दिसतात. परंतु यातून त्यांना मार्ग सापडताना दिसत नाही. या सर्व सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, धार्मिक समस्यांवर महात्मा गांधीचे विचार मार्गदर्शक ठरू शकतात. महात्मा गांधीचा सत्याग्रह आणि त्यातील सत्य व अहिंसेवर आधारित साधनांद्वारेच सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, धार्मिक प्रश्नांवर उपाय शोधला जावू शकतो. त्यासाठी गांधीची विचारसरणी राबवण्यासाठी असलेल्या इच्छाशक्तीची आवश्यकता आहे.

21 व्या शतकात गांधींचा सत्याग्रह प्रासंगिक आहे किंवा नाही याचे उत्तर देणे कठिण आहे. कारण गांधींच्या सत्याग्रहासाठी आवश्यक असलेले गुण स्वभाववैशिष्ट्ये जसे संयम, अहिंसा, नैतिकता, धैर्य, सत्य, निष्ठा इत्यादी आज सर्वच लोकांमध्ये असतील हे सांगता येत नाही. आज सर्वत्र चंगळवाद आणि भौतिकवाद बोकाळला आहे. परंतु म. गांधी हे आजच्या चंगळवादाला आणि भौतिकवादाला उत्तर ठरू शकतात. गांधीजींनी वैयक्तिक आणि राष्ट्रीय स्तरावर आपल्या अहिंसक सत्याग्रहातून हे सिद्ध केले आहे. यासाठी केवळ इच्छाशक्ति आणि सहकार्याची आवश्यकता आहे.

आज भारत देशातच नव्हे तर संपूर्ण जगामध्ये चर्चा, संवाद, सहकार्य व अहिंसात्मक मार्गातूनच विविध समस्या सोडविण्याचे महत्त्व पटलेले आहे. आज युनोमध्येसुद्धा एखाद्या देशाविरूद्ध कृती करत असताना प्रथम शांतता संवाद किंवा गांधीच्याच बहिष्कार सारख्या साधनांचा प्रयोग होताना दिसतो. त्यामुळे 21 व्या शतकातसुद्धा गांधींच्या सत्याग्रहाची प्रासंगिकता असल्याचे दिसून येते.

सत्याग्रहाची भारतीय लोकशाहीतील भूमिका : (**The Role of Satyagraha in India Democracy**)

भारत हा सर्वात मोठे लोकशाही राष्ट्र आहे. त्यामुळे या देशाला एका चांगल्या आणि प्रभावी शासनाची आवश्यकता आहे. म. गांधीच्या कल्पनेतील संपूर्णपणे अहिंसात्मक लोकशाही अजून जगाच्या पाठीवर अद्याप निर्माण झालेली दिसत नाही. म. गांधींच्या कल्पनेतील लोकशाहीमध्ये राज्यविहिन व्यवस्था, सत्याग्रही समुह, सहकार्य आणि शांततापूर्ण सहजीवन, विकेंद्रीकरण,समानता इत्यादी बाबींचा समावेश होता. गांधींच्या मते स्वराज्य ही खरी लोकशाही आहे. ज्यामध्ये प्रत्येक व्यक्तीला आपणच या लोकशाहीचे चालक आहोत असे वाटेल. त्यामुळे हे मुद्दे भारताला जगामध्ये चांगल्या प्रकारे सादर करण्यासाठी प्रासंगिक आहेत. परंतु असहनशीलता आणि द्वेषाचे हिंसक राजकारण आज एक चिंतेचे कारण बनले आहे. त्यापासून मुक्ती मिळविण्यासाठी शासकीय व राजकीय पातळीवर राज्यकर्त्यांचे जनसामान्याच्या प्रश्नांकडे लक्ष वेधण्यासाठी म. गांधींच्या सत्याग्रहाचा व त्यातील विविध साधनाचा वापर होणे गरजेचे आहे. अण्णा हजारे, अरविंद केजरीवाल यांनी सत्याग्रहाच्या उपवास अथवा उपोषण या साधनाचा उपयोग करून एक मोठे जनआंदोलन उभे करून सरकारला नमविल्याचे उदाहरण आपल्या समोर आहे. सत्याग्रहाच्या याच साधनांचा उपयोग करून माहितीचा अधिकार, लोकपाल विधेयक इत्यादींच्या माध्यमातून देशाच्या व जनतेच्या कल्याणाचे प्रश्न सुटत असताना दिसू लागली आहेत.

म. गांधींनी त्यांच्या कल्पनेतील लोकशाहीमध्ये सत्य आणि अहिंसेला अतिशय महत्त्वाचे स्थान दिले होते. त्यांच्या मते राज्याजवळ दंडशक्ती, पोलिस शक्ती, सैनिक शक्ती असल्यामुळे राज्याकडून अहिंसा तत्त्वाचा भंग होतो. त्यामुळे त्यांनी राज्यविहिन व्यवस्थेचा पुरस्कार केला होता. त्या जागी अहिंसक सहकारी संस्थाच्या हाती देशाची व्यवस्था द्यावी असे त्यांनी सुचविले होते. सत्य व अहिंसा गांधीजींच्या सत्याग्रह या कार्यपद्धतीचे एक महत्त्वाचे तत्त्व आहे. म. गांधींना लोकशाहीबद्दल आदर होता. परंतु पाश्चात्य लोकशाहीचे पूर्णपणे अनुकरण करण्याच्या ते विरोधात होते.

थोडक्यात म. गांधींची लोकशाहीची संकल्पना अस्तित्वात येण्यास कठिण वाटत असली तरी अशक्य नाही. त्यासाठी लोकांमध्ये सच्चारित्र्य, उच्च नैतिक मूल्य, एकता, सत्य, अहिंसा, निष्ठा धैर्य, दृढसंकल्प यांची क्षमता निर्माण करावी लागेल. सत्याग्रहाच्या साधनांचा आणि तत्त्वांचा शासकीय आणि राजकीय पातळीवर विचार व प्रयोग करण्याची आवश्यकता आहे. याबाबतीत हळूहळू सुधारणा होवून भारतीय लोकशाहीमध्ये गांधीच्या सत्याग्रहातील तत्त्वांचा प्रभावी वापर व्हायला सुरूवात होईल याची खात्री वाटते. त्या माध्यमातून देशातील विविध समस्या सुटण्यास मदत होईल अशी आशा वाटते.

संदर्भ सूची :

1.फडिया बी.एल. (डॉ.) राजनीति विज्ञान, साहित्य भवन पब्लिकेशन आग्रा.
2.प्रभू आर.के. आणि यु.आर. राव (संपा.), ब्रिजमोहन हेडा (अनु.) महात्मा गांधीचे विचार, नवजीवन प्रकाशन मंदिर, अहमदाबाद, 2010
3.मिश्रा एम.के. (डॉ.) और डॉ. कमल दाधीच, गांधी और स्वतंत्रता संग्राम, अर्जुन पब्लिशिंग हाउस, नई दिल्ली, 2011
4.http :www/britanica.com/EBched/Topic/525247/ satyagraha.
5.Nagler,Michel N. The Nonvioclence Hand book : A Guide for practical Action
6.M.K. Gandhi, Satyagrah in South Africa, Navjivan, Ahemadabad.
7.R.K. Prabhu and V.R. Rao editors, : From section, "Power of satyagraha'' of the book the Mind of Mahatma Gandhi, Ahemadabad, 1967.
8.Gandhi M.L. "Some Rules of Satyagraha" Young India, 23 February 1930 (The Collected work of Mahatma Gandhi, vol. 48)
9.Gandhi M.K. Non-Violent Residence (Satyagraha 1961).
10.Gupta P.K., Gandhian Satyagraha and Non-violent Struggle, Swatstik publication, Delhi, 2008.
11.Krishnan Anita, Gandhian Satyagraha in South Africa Alfa publication, New Delhi, 2008.
12.http ://www/jstor.org.JSTOR : Economic and political weekly, Vol. 12, No. 6/8 (Feb. 1977).
13.http : www.satyagraha.org.za - Gandhi and Satyagraha : Validity and relevance, Part III.
14.http : www.mkgandhi.org-articles : on and by, Gandhi-Relevance of Mahatma Gandhi Ideology in the context of Indian Democracy.
15.Anasakti Darshan : Vol. II, No. 1, Jan-June 2006.

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.org